

caer, entrar, arder, які у не формальній мові нейтралізували свої каузативні варіанти опозицій *tirar, meter, dejar, quedar* [6: 68]. А. Аранда Ортіс, базуючись на працях Л. Тенсьєра та Р. Куерво, зазначає, що використання *caerlo* замість *tirarlo* чи *derribarlo* є, безперечно, вульгаризмом, має діалектичний характер та вживається у Старій Кастилії та Екстремадурі, де дієслово *caer*, при даному вживанні, є каузативним та фактитивним [2: 112]. Для інших випадків типу *entrarlo* та *quedarlo* підходять аналогічні пояснення: так у той же книзі А. Аранди Ортиса М. Молінер говорить, що *entrar* має каузативне сприйняття у значенні “помістити або ввести матеріально якусь річ у якесь місце”, вживання даного дієслова з таким значенням розповсюджено у південних регіонах, наприклад, в Андалусії [2: 112]. Також знаходимо його вказівки щодо *quedar*: його каузативне сприйняття розповсюджено у деяких регіонах у значенні *dejar*. Отже, бачимо випадки так би мовити аномальної транзитивності, які пояснюються як діалектальні вульгаризми. Розглядані приклади не є єдиними випадками такої аномальної транзитивності.

Здається, що комбінаторні розрізнення представляють більшу систематизованість, ніж лексичні, і їх чергування у синтактико-семантичних схемах можуть складати безкінечну кількість лексем, таким чином, вони включають у себе узагальнення каузативних та не каузативних опозицій через синтаксичні походження великого радіуса дії.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Розенталь Д. Е., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов. – М: Просвещение, 1985. – 399 с.
2. Aranda Ortiz A. La expresión de la causatividad en español actual. – Zaragoza: Libros Pórtico, 1990. – 208 p.
3. Bello A. Gramática de la lengua castellana. Edición crítica de R. Trujillo, Santa Cruz de Tenerife, 1981. – P. 452, 737-739.
4. Cano Aguilar R. Estructuras sintácticas transitivas en el español actual. Madrid, Gredos, 1987, P. – 230-285.
5. Coseriu E. Gramática, semántica, universales. Madrid, Gredos, 1978, P. – 229-230.
6. Gozalo Gómez P. La expresión de la causa en castellano. – Madrid: Ediciones de la Universidad Autónoma de Madrid, 2004. – 136 p.
7. Lyons J. Introducción en la lingüística teórica. Barcelona, Teide, 1973, P. 466-469.
8. Trujillo R. Elementos de semántica lingüística. Madrid, Cátedra. 1976, P. 186.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Глушук-Олея – аспірант кафедри іспанської філології Київського національного лінгвістичного університету.
Наукові інтереси: функціональна граматики іспанської мови.

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ МОВНИХ ОДИНИЦЬ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЕМОЦІЙ (на матеріалі української та англійської мов)

Наталія ГРИГОРЕНКО (Кіровоград, Україна)

Проблеми тлумачення слів-назв емоцій розглядаються в руслі когнітивних досліджень мовної семантики. Узагальнюються існуючі в лінгвістиці підходи до опису емоцій та аналізуються словникові дефініції емоційних явищ двох мов.

The paper examines the problems in defining the meaning of lexical units denoting emotions as a part of cognitive investigations of linguistic semantics. The lexicographical definitions in both languages are analyzed and the existing ways of describing emotions are summarized in the paper.

В сучасному мовознавстві одним з пріоритетних напрямків лінгвокогнітивних розвідок є вивчення зв'язку мови з емоційною сферою людини, яка хоча й відрізняється багатовимірністю та недостатньою емпіричною вловимістю, але безпосередньо впливає на будь-який інший аспект людської діяльності.

В емоціології, спеціальному розділі лінгвістичної науки, який вивчає відображення емоційних станів людини в мові (Ю.Д. Апресян, А.Вежбицька, В.І. Шаховський, Н.Д. Арутюнова, В.Н. Теля, А.Д. Шмельов, Є.В. Урисон, О.М. Вольф, А.Залізник, М.О. Красавський, Л.Г. Бабенко, С.Г. Воркачов, Д.А. Романов, О.Л. Бессонова, О.Ю. Мягкова, О.С. Сарбаш та ін.), розмежовують два основні напрями – дослідження мовних засобів номінації емоційних явищ (позначених в роботі узагальнюваним терміном *емоції*) та дослідження засобів вираження емоцій в мові. Нас цікавить перший напрямок, тобто лексика на позначення емоцій (базова емотивна лексика), а саме проблеми тлумачення цих мовних одиниць.

Мета нашої статті – узагальнити існуючі підходи до визначення лексики на позначення емоцій та проаналізувати лексикографічні інтерпретації емоційних явищ для визначення проблемних моментів та шляхів їх вирішення (на матеріалі українського та англійського синонімічних рядів «сум»/ «sadness»). Пошук семантичної метамови опису лексичних значень слів (особливо на позначення абстрактних понять) залишається актуальним для сучасної лінгвістичної семантики, а відсутність комплексних зіставних досліджень емотивної лексики у вітчизняному мовознавстві зумовлює необхідність подальшої розробки семантичного поля емоцій та його структурно-семантичних особливостей.

Результати дефініційного аналізу тлумачень лексичних одиниць на позначення емоцій показують використання всіх типів словникових дефініцій (описового, релятивного та дериваційного), але різною мірою в різних мовах. Узагальнюючи, можна виділити наступні ключові моменти у визначеннях емоційних явищ (ми аналізуємо відповідні семми обраних лексем, але зазначимо, що мають місце випадки визначення того чи іншого емоційного явища як почуття, настрою одночасно, а інколи й поруч з тлумаченням його як виразу, прояву цього явища або як його причини – це особливість цієї групи лексики, яка реалізується у наявності щонайменше двох – трьох лексичних значень або відтінків значень у цих слів).

По-перше, розгорнуті описові моделі використовуються рідко, переважно для семантизації основних понять (*почуття, емоція, настрій*). В психологічній науці розрізняють чуттєвий тон, емоцію, афект, почуття, пристрасть та настрій. В мові ж поняття «емоція» та «почуття» не розмежовуються, виступаючи синонімами. До речі, в повсякденному житті лексема *емоція* вживається переважно у формі множини та як антипод виваженої людської поведінки: наприклад, укр. *Це все емоції! Не піддавайся емоціям!* У решті випадків використовується лексема *почуття*, навіть якщо мова йде про емоцію з психологічної точки зору: наприклад, укр. *Почуття невимовної радості охопило його*. Але їх компонентний аналіз демонструє відповідність організації семантичного простору висновкам психології: емоції виступають складовими почуттів, а настрої характеризуються значною тривалістю певних емоцій (тобто ці лексеми протиставляються за диференційними семами «ступінь участі мисленнєвого компоненту», «об'єкт» та «часова подовженість»). В англійській мові семми *emotion* та *feeling* взагалі виглядають абсолютними синонімами [10], але приклади доводять, що їх валентність неоднакова; нерідко перше поняття, як і в українській мові, вживається в значенні «емоційності», «збудження», а не конкретної емоції (тобто близько до етимологічного коріння – лат. *emovere (to disturb), movere (to move)*: наприклад, англ. *She stared at him, overcome by emotion/His voice was full of emotion*. У словникових тлумаченнях головна сема «емоція» представляється лексемами укр. *відчуття/почуття/настрій* – англ. *a sense/a feeling/a state of*, які можуть протиставлятися (як правило, не в межах синонімічного ряду) за категоріальними семами «емоційний стан» (реакція-переживання) та «емоційне ставлення» (реакція-відношення). Так, укр. *меланхолія* – настрій, *скорбота* – почуття, *пригніченість* – стан за значенням *пригнічений* [8] – всі три семми означають емоційний стан, як і в англ. *sadness* – a state of being sad, *sorrow* – a feeling of great sadness [10], в той час як, наприклад, *novaga/respect* – це також почуття, але в значенні ставлення/attitude. Отже, вбачається за потрібне уточнювати при визначенні емоційних явищ їх характер відповідно до визначень основних категорій – *емоція, почуття, настрій*, які в принципі співпадають з визначеннями відповідних психологічних термінів.

По-друге, аналіз лексикографічних даних доводить, що переважають релятивні дефініції, які розкривають значення слова через синонімічні одиниці. Тобто інколи тлумачний словник практично пропонує певний синонімічний ряд, не розкриваючи семантичної суті самої емоційної модальності, яка представлена в мові цим рядом. В англійській мові це ускладнюється ще й високим ступенем полісемічності мовних одиниць. Фактично, пересічна людина потрапляє у замкнене коло: *сум* – це смуток, журба; *смуток* – це сум, журба; *журба* – це печаль, смуток [8]; тобто не носій мови в принципі ледве зрозуміє значення такої мовної одиниці без перекладу. В англійській мові різниця в станах душі, як вони описуються у словникових тлумаченнях, зводиться, як правило, до розбіжностей у причинах, які їх

каузують. Так як різні відтінки однієї модальності мають схожі передумови, для вірного визначення тієї чи іншої емоції певного синонімічного ряду необхідно зазначати диференційні семи. Наприклад, такі негативні почуття як *горе* та *скорбота*, які практично співпадають за прототипом (обидва в якості причини мають на увазі велику втрату), протиставляються за семою «характер втрати» – *скорбота* пов’язується з втратою близької людини, тобто зі смертю, а *горе* може спричинити ширший спектр факторів (від вкраденого майна до загибелі друга), але це нерідко не відображено лексикографічно (лише в деяких словниках синонімів).

По-третє, як будь-який неявний аспект реальності, як абстракція, сфера емоцій потребує для опису підтримки образно-асоціативного потенціалу свідомості, який базується на узагальненні та творчій переробці тілесного досвіду, на перекомбінації в образі якостей та ознак різнорідних явищ [3: 16]. Цю доміанту в описах внутрішнього світу людини – уподібнення зовнішньому (фізичному – природному та соціальному) світу і його просторово-предметним та процесійним характеристикам – відмічали практично всі дослідники цієї сфери. Тобто емоції та почуття людини є об’єктом «лінгвокреативного» мислення, яке оперує „асоціаціями, що виникають на базі понять, вже закріплених в даній мові у формі значень” [9: 67]. Так, у тлумаченнях емотивів-номінативів емоційної модальності «сум» в українській мові чітко простежується перенесення фізичної характеристики «вага» на сферу цих емоцій: *туга/сум* – ...**гнітючий** настрій... ; *журба* – ...**тяжкі** почуття...; *смуток* – ...**тяжкий** настрій...; *жаль/жалість* – ...**важкий** настрій...; *пригніченість* – ...**гнітюче, тяжке** почуття... [8]. В англійській мові, не схильній до використання асоціативних сем у дефініціях, в окремих випадках застосовується паралель з болем: *mental pain, mental suffering* [11].

По-четверте, для української мови характерною є наявність однокорінних одиниць із однаковим значенням, що результатуються у використанні дериваційного способу тлумачення [7: 13]. Наприклад, *жаль/ жалість/ жалоці, журба/ журбота/ журбонька, смуток/ смуточок/ засмучення* [8]. Крім того, більшість абстрактних іменників в українській мові і досить багато в англійській не тлумачиться прямо: словникова стаття відсилає до відповідного прикметника, а інколи й далі – до дієслова.

Таким чином, лексикографічні джерела досить туманно презентують семантичне поле емоційних явищ. Проблема їх тлумачення визначилася одразу з появою перших спроб їх лексикографічної фіксації. Умовно в лінгвістичній науці виділяють два підходи до опису емоцій: смисловий та метафоричний [1: 27], ми зазначили б ще і когнітивний.

Перший підхід спирається на використання прототипічних ситуацій (А.Вежбицька, Л.Н.Іорданська, І.А.Мельчук) як своєрідних моделей поведінки або сценаріїв, що задають певне розмежування необхідних та задовільних умов для тих чи інших емоційних понять, тобто емоції описуються через універсальні семантичні примітиви – інтуїтивно зрозумілі та самопояснювальні поняття. Наприклад, рос. *огорчение* (укр. *засмучення*) описується Л.Н.Іорданською як „пасивно-негативний емоційний стан, який зазвичай каузується у пересічній людини (і) наступною її оцінкою певної події (j): 1) і впевнена у здійсненні j; 2) j небажане для і” [1: 28]. Слабким моментом таких тлумачень є певна заплутаність таких визначень, а також відносність понять “something good/bad”, «позитивний/негативний» та «активний/пасивний». Як зазначає Д.А.Романов, суттєвою факторною ознакою у класифікуванні емоцій є ознака «задоволення/незадоволення», яка хоч і не усвідомлюється, але визначає знак емоції («позитивна» чи «негативна»), в той час, як розпізнання емоцій за «активністю/пасивністю» часто нівелюється звичайною свідомістю, що призводить до перехрещення тих синонімічних груп, які відрізняються лише за цією факторною ознакою [6: 106].

Другий підхід (G.Lakoff, M.Johnson, В.А.Успенський) розкриває внутрішню семантичну компаративність емоційних понять: представники цього напряму найбільш адекватним лінгвістичним описом емоцій вважають зображення через метафори, в яких ці емоції концептуалізуються в мові. Наприклад, В.А.Успенський визначає *горе* як „важку рідину, що заповнює басейн, на дні якого знаходиться людина” [1: 29]. Але метафоричний опис може

виявитись дуже суб'єктивним, тому він має підтверджуватись певними мовними доказами на користь метафоричних прообразів, що пропонуються для визначення емоції.

Деякі науковці раціонально поєднують обидва підходи, логічно описуючи типові умови виникнення емоцій та підключаючи метафоричні порівняння («тілесна метафора душі» Ю.Д. Апресян і В.Ю. Апресян, дослідження слів з експерієнціальною семантикою Г.І. Кустової). Когнітивний підхід схожий на смисловий і має в основі використання когнітивної схеми емоції: «сценарій» виникнення й розвитку емоції (природа емоції як такої з психологічної точки зору) визначає структуру її тлумачення. Схема Ю.Д. Апресяна складається з 7 етапів (сприйняття або уява певного стану речей, його оцінка, власне почуття, фізіологічні реакції, бажання, моторна активність, мовленнєва діяльність) [1:31]; Г.І. Кустова виділяє 4 горизонтальні (причина, контакт, стан, прояв) та 2 вертикальні зв'язки (осмислення, оцінка) [4: 19]. Оскільки емоції – це особливі психічні стани, які відображують у формі безпосереднього переживання значимість впливаючих на індивіда явищ з точки зору його актуальних потреб [5: 427], то сила та якість емоції напряму залежить від актуальності потреби й оцінки людиною своєї здатності або можливості задовольнити цю потребу в ситуації, що склалася. Іншими словами, емоційні явища настільки суб'єктивні, що важливо підкреслити, що когнітивна схема емоції – це відображення не реального протікання емоційного процесу, а репрезентація, так мовити, форми організації знань про емоції у свідомості людини.

Отже, узагальнюючи відомі підходи до тлумачення емоцій та психологічні дані, пропонуємо визначати будь-яку емоцію через прототипічну ситуацію, основними компонентами якої є суб'єкт, потреби суб'єкта і стан речей, а основними етапами – сприйняття, оцінка та реакція суб'єкта. Зрозуміло, що поділ на етапи досить умовний, оскільки всі вони майже миттєві у діяльності людини. Розглянемо окремо кожний етап і його відображення у тлумаченні емоції.

Сприйняття суб'єктом, тобто людиною, стану речей (або певної речі, події) проходить переважно на підсвідомому рівні, просто завдяки функціонуванню органів чуття (часто людина не розуміє причини емоційного стану). Підсвідома оцінка сприйнятого відображується у набутому людиною певному емоційному тоні відчуття, тобто ми говоримо про рівень «приємно/неприємно», а також «нейтрально». Фізіологічна реакція людини проявляється у рефлекторних рухах (мімічних і пантомімічних) і вигуках. Все це є, так мовити, першою сходинкою емоційної сфери, яка лінгвістично реалізується у визначенні таких явищ як емоційно-фізіологічних станів (за термінами психології – як базових емоцій), в існуванні слів на позначення характерних їх проявів та в наявності такої частини мови як вигук. Наприклад, такими емоціями є спокій/тривога, веселість/сум, потяг/огида тощо.

Друга сходинка емоційної діяльності людини передбачає на рівні оцінки участь свідомого мисленнєвого компоненту, тобто людина співвідносить стан речей/події зі шкалою своїх потреб, і реакцією вже буде задоволення чи незадоволення суб'єкта з певної причини або його певне ставлення до певного об'єкта, і, як результат, певна поведінка. В цьому випадку факт задоволення чи незадоволення потреби визначає, чи є дана емоція позитивною або негативною (що зазвичай співпадає і з поняттям «приємно/неприємно», а також відповідає поняттям категорії оцінки). Вплив емоції на подальшу діяльність людини (активізація або гальмування) впливає на визначення того чи іншого емоційного стану як активного або пасивного. Так, укр. сум можна визначити як пасивно-негативний емоційний стан в результаті легкого (незначної інтенсивності) незадоволення станом речей, часто каузатор не усвідомлюється. Тоді *смуток*, *журба*, *печаль* буде аналогічним станом, але частіше з усвідомлюваною причиною та середньої інтенсивності, а *меланхолія* відрізнятиметься ще й тривалістю (*похмурий*, *сумний настрій*) [8]. Відповідно *жаль* – це важкий (значної інтенсивності) пасивно-негативний емоційний стан (*тяжкі почуття*) [8] через неприємний/небажаний стан речей; *туга* буде (*гнітючим*) пасивно-негативним емоційним станом (*глибоким жалем*) в результаті відсутності (взагалі або поблизу) бажаного. Найінтенсивнішими варіантами цієї емоційної модальності будуть *скорбота* та *горе*, а поетичним еквівалентом смутку – *зажура*. Цікаво, що такий варіант організації українського синонімічного ряду «сум» виявляється досить симетричним англійському ряду «sadness» –

unhappiness, sorrow, grief, melancholy, misery, regret, depression, gloom, low spirits та ін. на фоні більшої гіпонімічності англійського семантичного простору. Крім того, особливістю англійського бачення «суму»/«sadness» є прирівнювання його до нещасливого стану *unhappiness* (в українській мові лексема *нещастя* не має аналогічного значення). Досить специфічним є і українське поняття *туга*.

Іншими словами, будь-яка емоція – це задоволення/satisfaction (стан рівноваги між станом речей та потребами суб'єкта) або незадоволення/dissatisfaction (невідповідність стану речей потребам суб'єкта), яке закономірно може називатись по-різному, маючи при цьому базовий вид – певну модальність. Чим більше людина усвідомлює свої психофізіологічні стани, тим складнішим і менш універсальним стає когнітивний зміст її емоцій – виникають похідні та похідні похідних особистісно диференційовані почуття [2: 15]. Тобто чим вища сходинка емоційної діяльності людини, тим важче визначити її емоційні переживання: мовні ж визначення емоцій сприяють лише їхній дискретизації, культурній регламентації та нормуванню.

З лінгвістичної точки зору назви емоцій, таким чином, можна лише звести в певні групи – емоційні модальності, окремим відтінкам яких буде відповідати той чи інший член відповідного синонімічного ряду. Для визначення ж відмінностей між цими відтінками на семантичному рівні вбачається за потрібне проаналізувати значну кількість мовленнєвого матеріалу (текстів) і, можливо, провести певні психолінгвістичні експерименти. На даний момент, як вже зазначалось, словники дають релятивні дефініції, які не розкривають диференційних ознак варіантів однієї емоційної модальності. Щоб розібратися у структурно-семантичних особливостях цих абстрактних понять, здається необхідним мати певну «формулу» визначення їх лексичних значень. Здобутки в цій сфері сучасної лінгвістики досить значні, але кінцевого результату поки що не існує.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян В.Ю., Апресян Ю.Д. Метафора в семантическом представлении эмоций // Вопросы языкознания. – 1993. – №3. – С. 27–35.
2. Винарская Е.Н. К проблеме базовых эмоциональных концептов // ВЕСТНИК ВГУ, Серия лингвистика и международная коммуникация, 2001. – № 2.– С.12-16.
3. Гостев А.А. Образная сфера человека. – М.,1992.
4. Кустова Г.И. О типах производных значений слов с экспериенциальной семантикой // Вопросы языкознания. – 2002. – № 2. – С. 16-34.
5. Психологический словарь / Под ред. В.П. Зинченко, Б.Г. Мещерякова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Педагогика-Пресс, 1999. – 440 с.
6. Романов Д.А. Психолингвистическое обоснование эмоциональной идентификации // Вопросы языкознания. – 2005. – №1. – С. 98–107.
7. Сарбаш О.С. Семантика позитивної емотивної лексики: лінгвокогнітивний та лексикографічний аспекти (на матеріалі англійської, української та новогрецької мов). – Автореф. ...канд. філол. наук: 10.02.17 //Донец. націон. унів-т. – Донецьк, 2008. – 20 с.
8. Словник української мови в 11-ти томах.-К.:Наукова думка, 1970–1980.
9. Телия В.Н. О специфике отображения мира психики и знания в языке // Сущность, развитие и функции языка. – М., 1987. – С. 67–75.
10. Longman Dictionary of Contemporary English, Updated Edition
11. Collins English Dictionary. 8th Edition published in 2006. – HarperCollins Publishers 2006. – 120,000 entries. // 2006 ABBYY Lingvo 12.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Григоренко – аспірант кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: зіставна лексикологія, дослідження емотивної лексики.

СЕМАНТИЧЕСКОЕ ДВИЖЕНИЕ СЛОВА «FREI» В НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

Леся ИВАШКЕВИЧ (Киев, Украина)

У статті розглянуто питання методології семантико-етимологічних досліджень лексики з філософсько-категоріальними значеннями та здійснено спробу аналізу історичних трансформацій семантики німецького слова «frei».

The paper deals with the problems of methodology of the lexical units with philosophic-categorical meaning semantic-etymological study. The historical transformations of the German word “frei” semantics are investigated.

Понятіє свободи має багатейшу історію. Свобода волновала древньогрецьких мислителів – Сократа, Платона, Аристотеля, Епікура. Категорія свободи стала